

ՀԱՅ ԵՐԱԺԵՏՈՒԹԻՒՆ

Encyclopédie de la Musique et Dictionnaire du Conservatoire կարենը

համարակալութեան ժողովրդական երգի նույնուած բամբին մէջ, Եւրոպայի զիստուր ազգերու ժողովրդական երգին վրայ խօսելէ լիւոյ, ճանօր եւաճրեազէ Ժիւլիեն Թիերու հայ ժողովրդական եւաճընութեան յատկացուցած է հետեւեալ հատուածը:

Կը մօտենանք մէր երաժշտական ուղեւութեան վախճանին: Ուրիշ բան չի մնար մեղի բաց եթէ անցնիլ առանց կանգ առնելու հարաւային ծովափունքներուն առջեւէն միուսիոյ որուն վրայ արդէն խօսեցանք: յանգելու համար՝ Եւրոպալի և Ասիոյ ծայրագոյն սահմանագծին վրայ՝ Կովկասի շրջանին:

Բարձր լեռներով և խորունկ ու բնդարձակ հովիտներով այս երկիրը, որուն մէջ երաւամբ կրցած են տեսնել աշխարհիս զբլիւաւոր ցցուածքներէն մին ինչպէս և բոլոր ժողովուրդներու ժամագրութեան և անցքի վայրը, բնակուած է բաղմաթիւ ցեղերով ուրցեղային տարրերու շաղապատումը ծայրայեղ ձեւով կը յայտնուի: Անոր այլին մասներուն վրայ կ'ապրին, հոս ու հոն, չայեր, վրացիներ, Քիւրաեր, Թաթարներ, Լեզկիներ, Յոյներու, Հրեաներու, Զէրքչներու, Թուրքերու և Ռուսերու զաղութներ, և տակաւին գաղթումինի հոսանքները հոն յաճախաղէպ են:

Մէր այս ուսումնասիրութեան համար շատանանք նկատողութեան առնել այդ երկիրներէն այն որ մեծագոյն տեղը բոնած է (ալդ շրջանի) մարդկացին հինաւուրց քաղաքակրթութեան մէջ, հապօյն յիշատակները ձգած է պատմութեան մէջ և որ բոլոր զբժշաղութեանց զիմանալով իր բոլոր զօրու-

թեան մէջ պահպանած է ազգային ողին, — Հայաստանը:

Իր քաղաքական անկախութիւնը շատոնց ի վեր կորսնցուցած, վերջի վերջոյ և մինչեւ նորագոյն ժամանակներու՝ Ռուսիոյ, Պարսկաստանի և Թուրքիոյ սիջեւ բաժնուած և այս վերջինէն անդթօրէն կեղեքուած, Հայաստանը միշտ ունեցած է իր արուեստը, իր բանաստեղծութիւնը, իր երգերը: Քրիստոնէութիւնն ընդգրկող առաջին ժողովուրդներէն մին եղած ըլլալով, ան իրեն համար կազմած է հկեղեցական երգեցողութիւն մը այնքան հին, եթէ ոչ աւելի, որքան բիւզանդականն ու հոռմէականը, ու բոլորովին անկախ: Զայն տարածելու համար ստեղծած է երաժշտական նօթագրութիւն մը որ ժագման հութեամբ վար չի մնար նէօմական նօթագրութեան ամենէն սկզբնական վորձերէն: Ասոր վրայ կանգ չպիտի առնեմ, մէր նիւթէն դուրս ելլել պիտի ըլլար: ատկից միայն քաղենք սա հաստատումը թէ երաժշտութիւնը ամէն ժամանակ, դարերու ընթացքին, իր բոլոր ձեւերով մշակուած է Հայաստանի մէջ:

Հայերը մէծ երգողներ են: Այդ կարողութիւնը և հաշակը այսօր ալ չեն կորսնցուցած: Պուռկօ-Տիւքուարէ, իր Արեւելքի մէջ կատա-

բած երաժշտական քննութեանց ընթացքին, կ'ըսէ թէ նզմիրի մէջ լսած է երկու համբաւաւոր արաւեստագէտներ, մին Յոյն մըն էր և միւսը Հալ: Այս վերջնոյն՝ որ Կարապետ կը կոչուէքը՝ երգը արեւելեան ճաշակին կը մօտենար: «Երբ կ'երգէ, աշքերը կը զոյէ, զլուխը զէպի ետ կը ծոէ, կարծես թէ ուշաթափ պիտի ըլլար: Երգը որ իր շըթներէն կ'ելլէ համաձայն է այս նուաղկոս կեցուածքին: Ան լոկ վուկուներով ու հառաջներով կազմուած է: Կասրին ամրող առաջին մասի միջոցին, երգիչը յանպատրաստից կ'արտարիրէ ձայներաբներու ամրող շարք մը՝ ընկերացութեամբ նուազարաններու որ զէմ կը բռնեն: Ցետոյ կուղայ աշխուժ շարժում մը, մեղեղին, որ մինչեւ արդ ատեն թոյլ է և նուաղկոտ, կ'առուկանայ կը ցցուի կորովի կշուութեան մը վրաւ կրթնելով: Ասիկա յաւտնապէս ժողովրդական երգը շէրայց արտայայտութիւնն է արուեստի մը որ յատուկ է ցեղին որմէ կը բղիմի (1):

Սրդէն ալսօր իսկ կը գանուին շաւաստանի մէջ երգիչներ որ ժողովուրդին աւելի մօտ են և անոր կեանքին կը մասնակցին, աշուղները, զոր ուրիշ երկիրներու մէջ մօտրացկանի տեղ պիտի զնէին և որ իրենց երկրին մէջ մնե ակնածանքով պաշարուած են: Թափառիկ երաժիշտներ, յաճախ հոյր (միշտ՝ հոմերական աւանդութիւնը), անոնք կ'երգեն, քաղաքէ քաղաք, ընկերացութեամբ ութնալար թափին կամ հնգալար սազին, զործերը հայ բանաստեղծներու, որոնց սահնաւորներուն վրայ եղանակներ կը յօրինեն, երբեմն ալ իրենք իսկ յանպատրաստից ստեղծելով իրենց երգերուն խասքն ու եղանակը: Անոնք երբեմն իրենց համբաւին շնորհի հրաւիրուած են Պարսկաստանի կամ Վրաստանի թագաւորներու արքունիքին մէջ երգելու, բայց երբեք չեն ուղած իրացնել ուրիշ ոճ մը բայ ի անկից զոր իրենց ազգային ճաշակը կազմած է, (2) ու ծոցին մէջ է իրենց ազգին՝ որը կեանքը համակ ժողովրդական է՝ որ իրենց երգերը իրենց բուն տեղը եղած են միշտ:

(1) Նկարագրութեանը համեմատ՝ հաւանօքն արարական կամ Մերքական երգ. մըն էր երգուածք, Հայէ մը յօրինուած, բայց ոչ զուտ հյալիկական:

(2) Ասիկիս Յիշտ չէ:

Այդ երգերէն մէկ քանին (ատոնցմէ մենք ալ կրցած ենք նօթազրել Փարփղ և աւ հայ երգիչներու բերնէն լսելով) զարգացման լայնութիւն մը ու ձեւերու ձոխութիւն մը ունին որ շատ աւելի յատուկ են զիտուն երաժշտութեան որ քան ժողովրդականին:

Այդ աւելի պարզ ձեւերով արուեստը զայութիւն ունի սակայն շամաստանի մէջ և հոն մեծապէս ծաղկած է: Մին այն մարզոցմէ որ ամենէն աւելի խանգավառորդէն նուիրուած են իրենց երկրի տմէն ձեւով երաժշտութեան ուսումնասիրութեանը, Կոմիտաս վարդապէտ իր նիմական երգերու առաջին հաւաքածուին յառաջաբանին մէջ կը զրէ.

«Հայ զեղչուկները իրենց երգերը միաձաւն կ'երգին և առանց նուազարաններու ընկերացման թաղաքներու Հայերը քիչ ծանօթ են իրենց գիւղական հայրենակիցներուն պարզ այլ մեծապէս ինքնուտիպ արուեստին ու գրեթէ տարամետօրէն կը նուիրուին հւրոպական երաժշտութեան»:

Առանց վէճի զնելու այս վերջին բառերուն ճշգտութիւնը, կրնանք զիտել աալ թէ զարգացած Հայերն ալ, ինչպէս տեսանք արգէն, ունին իրենց արուեստը որ իրենց յատուկ է: Բայց ասիկա պատճառ մը չէ որ համաձայն չըլլանք այն զանազանութեան զոր իրենցմէ մին կը զնէ աշդ զիտուն արուեստին ու ժողովրդական երգին միջեւ: Այս վերջինը յատկանշական է, յորդառատ և շատ կենդանի: Առաք մասին բաւականաշափ՝ և ամենանպաստաւոր՝ զաղափար մը տալու համար, կը բաւէ որ քաղուածներ ընենք այն քանի մը հաւաքածուներէն զոր քսան տարիէ ի վեր իրենց երկրին բարի համբաւին նուիրուած Հայեր հրաւարակած են:

* * *

Պիտի չոկսինք, ինչպէս ըրինք այն բուօր երկիրներուն համար սրոնց երաժշտական ֆոլքուրը քրքրեցինք, զիտովական կամ զիւցազնական երգերով, այն պարզ պատճառով որ Հայոց մէջ արդարին երգեր չենք ճանչնարու: Կը թուի թէ հերոսական յիշատակներու խստութիւնը ստար բույա հայ ժողովրդի մտքին, որ կը նախանտիք զգայնուու ու քնքուց արտայատութիւններ (1):

(1) Աս ալ Յիշտ չէ. դիւցազնական ու վիպական երգերը դեռ շատ քիչ հաւաքուած են, ու չեն տպուած:

Բալց չայոց մէջ կենդանի կը մնան ինչ ինչ հին աւանդութիւններ, որոնց համար ժէքը գտած ենք մեր ալցեած զրեթէ բոլոր երկիրներուն մէջ: Այսպէս են զարնան տօներու երգերը, Մալիսի գիշեր, Անմանի գիշեր, Շէքսփիրեան «ամառուան զիշերը»:

Հայաստանի մէջ, այդ զիթական զիշերը՝ Համբարձումինն է: Տօնէն երկու օր առաջ, աղջիկները փոքրիկ խումբերով դաշտերը կ'երթան խորհրդանշական ծաղիկները քաղելու և իրենց ջան ։ զիւլումները պատրաստելու: Այս երկու պարսկական քառերը, «Ձան» որ կը նշանակէ հոգի և «զիւլ» որ կը նշանակէ վարդ, յանկերդն են աւանդական երգին, անոնք անունն են նաև այն անօթին որուն մէջ նոր աղջիկները խառն ի խուռն նետած են փոքրիկ լիշտատակներ, մատնի, զոհարեղէն, եւալին Տօնին օրը, այդ պարկաները վիճակով կը քաշուին, իւրաքանչիւրին կը վիճակի զուշակութիւն մը որուն արտասանումէն յետոյ ամէնքը ոտքի կը կանգնին և մեծ աշխոյժով կ'երգեն օրուան յանկերը:

Եաւիս տակին մանիշակ

Զան գիւլիւմ ջան ջան, եւալին:

(Այստեղ զրուած է եղանակին նօթազրութիւնը):

Անցողակի նկատենք կշուական սա մասնայատկութիւնը որ, առանց, բոլորովին անձանթ ըլլալու արեւմտեան երգին, հազուազիւս է անոր մէջ, եռամասն չափերուն մէջ, չափին զօրաւոր բախումը, փոխանակ ըլլալու նաև համապատասխան երկարադոյն տեսողութեան, ինչպէս կը պատահի երր ունենանք լին արժէքով ձայնանիշ մը, որուն յաջորդէ, տկար բախումին վրայ, լի 8 մը, կարձէ: մինչդեռ ընդհակառակն յաջորդ ձայնանիշը, որ երկրորդ բախումին կը զուզադիպի, աւելի երկար է, օրինակ՝ լի 8 ձայնամանակը, որուն կը յաջորդէ լի իր:

Առ պարագան յաճախադէալ է արեւելեան այդ երկիրներուն մէջ:

Զայն պիտի նորէն գտնինք երկրորդ օրինակին մէջ ալ զոր կ'ուզենք յիշատակել, գարձեալ բոլորապար մը, զգալապէս աւելի երկար քան նախորդը.

Գացէք, անուշ ո՞վ կերեր է զէծ, եւին:

Այս բոլորը սիրոյ խօսքերու հետ խառնուած, երգին կուտայ կրկնամաս քերթուածի մը ձեւը, որ կը յիշեցնէ արեւելեան բա-

նաստեղծութեան ինչ ինչ ձեւերը, օրինակի համար վանմեռ զար արդէն մատնանիշ ըրինք Սպանիոյ մէջ (հոս զրուած է արդ ուարերդի առաջին մասի եղանակներու նօթազրութիւնը): Այս երաժշտական փոքրիկ բանի մը կրկնումներէն յետոյ, երզը կը վերջանայ աւելի աշխոյժ կերպով, ձաւն ի սուր աստիճանով մը.

Խորոտիկ, խորոտիկ, եւալին:

(Հոս զրուած է ալու կտորին եղանակին նօթազրութիւնը):

Այս կշուակութիւնները հնարամիտ, ուշազրաւ եւ ափորմելի են իրենց առերեւութ անկանոնութեան մէջ: Ահաւասիկ ուրիշ երգ մը տուններու բաժնուած, որ պարի երգի մը ձեւն ունի եւ որուն խօսքերը, բոլորովին սարեր գունաւորմամբ մը եւ զգացումով մը, կը յիշեցնեն Սրեւմուտքի մէջասենէն աւելի տարածուած երգերէն մին:

Զիմ վզին վզնոց կիտամ, եւալին:

(Այստեղ զրուած է երգին նօթազրութիւնը):

* * *

Պարը ամենակարեւոր տեղ մը կը բռնէ հայկական կեանքի արտայալութեանց մէջ: Ան միայն երգերով չէ որ կ'ընկերանայ, զործիքներն ալ կ'օգնեն անոր բնաշընութիւնը կշուալուու Սրդէն անուանեցինք վինի (luth) ընտանիքին պատկանող երկու զործիքներ, թառը և սազը, որոնցմով երգիչները իրենց երգը կ'ընկերացնեն. կրնանք անոնց վրայ աւելցնել նաեւ՝ իրը լարաւոր և կը նկատուած զործիքներ, չանոււրը և բէմինչէն: Բայց պարի եղանակները աւելի յաճախ կը նուազեն փչական զործիքներով, որոնց կ'ընկերանան բախուման նուազարաններ, զունան, տեսակ մը ձնոյ հօպուա որ բաց օգին միայն կը զործածուի և որու տեղը կը բռնէ, ան մէջ, առւասութը, քլարինէթի հնչիւն ունեցող հոգուափող մը, խափալը, զրեթէ տեսակ մը սրինգ, յետոյ՝ հարողականաց խումբին մէջ, տափութը, տափրան, տամպուրան, թմբուկներու և զափերու տեսակներ, և ծնծղաները, սանթուրը և թրիմֆիթիթօն: Երգողներն ընդհանրապէս տափրայի ընկերակցութեամբ կ'երգեն. զալով պարի եղանակներուն, բնականաբար փչողական զործիքներն են որ զանոնք կը նուազեն:

Մէջ կը բերենք այստեղ այդ հայկական

պարի եղանակներէն երկու թէմ, կշռական տեսակէտով հետաքրքիր կերպով յօրինուած, նոյն ատեն իրենց արեւելեան ազատ թօնալիթէներուն մէջ՝ հնաբամիտ: (Այստեղ դրուած է երկու եղանակներու, նուշուալ յունարի, նօթագրութիւնը):

Ահաւասիկ դարձեալ, հայր կոմիտասի առաջին հաւաքածուէն քաղուած (որուն կը պարտինք նաև վերև լիշուած պարի եղանակները) երգի տուն մը որ հարսանեկան երգէ մ'առնուած ըլլալ կը թուի Եղանակը մաժէօրի պայծառութիւն մը ունի, մինչդեռ նախորդները ընդհանրապէս արեւելեան «կարգ» երուն (mode) համեմատ յօրինուած են, սակայն իր գծագրութիւնը կատարելապէս կը յարմարուի այդ աւելի պարզ թօնալիթէին, իր սիրուն արապեսքով որ՝ ինքնին միայն՝ մեզի կը յայտնէ թէ Սրեւմուաքի արուեստէն տարրեր արուեստի մը առջեւ կը գտնուինք:

Անձրեւն եկաւ շաղալին

(Այս տեղ դրուած է այս եղանակին
նօթագրութիւնը):

Կուտանք վերջուպէս եղանակ մը որուն խօսքերը ճախարակի երգ մըն են.

Մանիր, մանիր, իմ ճախարակ,

եւ զոր իր կազմածքը, իր մօտալիթէն, իր մելիզմները աւելի ապահովապէս կը մօտեցնեն արեւելեան երգին, հաստատելով՝ այս անզամ անտարակուսելի կերպով՝ թէ մեր երկրէն շատ հեռուները եկած ենք, (այստեղ դրուած է «Մանիր, մանիր, իմ ճախարակին նօթագրութիւնը»):

Արգէն այս ոճին և երաժշտական լեզուին օրինակները ընդնշմարած էինք երր, Պուրքօծիւքուտրէի հետեւելով՝ իզմիր կանգ առած էինք վայրկեան մը, ու հիմայ ահա հասած ենք Անատօլուի թերակղղիէն անդին, Ասիոյ սեմը անցած ենք, Պարսկաստանը մեր առջեւ կը դտնուի, ինչ որ կը մնալ օսմանեան պետութենէն՝ մեզ կը կասեցնէ: Աւելի հեռուն պէտք չէ երթանք: Մեր երաժշտական պտոյտը Եւրոպալի ժողովուրդներուն մէջ՝ վերջացած է:

ԺԻՒԼԻՆ ԹԻԼԻՌՈ